

*Мацевко Т. М., кандидат психологічних наук,
начальник НДЛ НЦ СВ Академії сухопутних
військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)*

ФЕНОМЕН “ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ” ОФІЦЕРІВ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто підходи науковців до розуміння професійної деформації особистості офіцера, передумов і чинників її розвитку.

В статье рассмотрены подходы к пониманию профессиональной деформации личности офицера предпосылок и факторов её развития.

In this article, is probed problems of professional deformation of officer's personality, pre-conditions and factors what have for its development.

Військово-професійна управлінська діяльність офіцерів Збройних Сил України становить окремий різновид інтелектуальної практичної праці, що передбачає підвищену активність і відповідальність за досягнення її результатів. Як правило, вона пов'язана з дефіцитом часу та інформації під час прийняття управлінських рішень, їх реалізацією за умов раптовості, перешкод, інтенсивних фізичних і психологічних навантажень. Зазначені особливі умови діяльності військовослужбовців, формують умови для розвитку у них такого негативного психологічного феномену, як професійна деформація. Наслідком розвитку даного феномена можуть бути окремі прояви поведінки офіцерів, які не відповідають професійній етиці, мають глибоке неприйняття у колег, підлеглих і суспільства та призводять до девіантних і деліквентних відхилень.

Аналіз літератури показав, що проблема визначення особливостей формування та запобігання професійній деформації офіцерів у їх військовій діяльності не ставали предметом окремих ґрунтовних досліджень. У дослідженнях С.Е. Борисової, М.Л. Граната, Е.Г. Луніної, В.С. Медведєва та інших розглянуті поведінкові стереотипи, надана класифікація факторів професійної деформації працівників правоохоронних органів. Проте єдиної думки щодо природи цього явища ще не вироблено.

Метою статті є визначення підходів у психологічних дослідженнях до розуміння професійної деформації особистості, передумов і чинників її розвитку.

Поняття “професійна деформація” введено в обіг П.А. Сорокіним для визначення негативного впливу професійної діяльності на людину.

За своїми феноменологічними особливостями професійна деформація виходить за межі норми, проте не досягає ступеня патології.

На думку Е.Ф. Зеєра професійні деформації – це зміни структури взаємодії діяльності і особистості, що негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу [1]. Тому, професійні деформації порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність, стійкість, негативно позначаються на продуктивності діяльності.

Аналізуючи причини, що перешкоджають професійному розвитку людини, А.К. Маркова вказує на вікові зміни, професійні деформації, професійну втоми, монотонію, тривалу психічну напруженість, обумовлену складними умовами праці, а також кризи професійного розвитку [2].

До факторів, що здатні спричинити професійну деформацію визначають:

організацію, умови та досвід професійної діяльності (М.В. Андреев, А.В. Буданов, Н.Г. Калугіна, А.А. Молчанов, А.І. Панкин);

засвоєння професійної ролі (Р.М. Грановська, В.В. Кулченко, А.В. Пищелко, В.П. Столбовий, А.Г. Шестаков);

нерозуміння соціальної значущості професійних функцій (О.В. Буданов, С.Е. Борисова, В.С. Медведєв);

особливості перебігу вікових та і професійних кризів (Л.Н. Корнеева);

невідповідність між суб'єктивним розумінням професійної діяльності та соціальними очікуваннями оточуючих (А.С. Свенцицька).

Е.Ф. Зеєр сформулював такі концептуальні положення розвитку професійних деформацій особистості:

1. Професійне становлення супроводжується різноспрямованими онтогенетичними змінами особистості – не тільки вдосконалення, але й руйнування, деструкція.

2. Професійні деформації у загальному випадку – це порушення вже засвоєних способів діяльності, руйнування сформованих професійних якостей, поява стереотипів професійної поведінки та психологічних бар'єрів при освоєнні нових професійних технологій, нової професії або спеціальності. Це також зміни структури особистості при переході від однієї стадії професійного становлення до іншої.

3. Переживання професійних деструкцій супроводжується психічною напруженістю, психологічним дискомфортом, а в окремих випадках конфліктами та кризовими явищами.

4. Будь-яка професійна діяльність вже на стадії її освоєння, а в подальшому при виконанні, деформує особистість. У міру професіоналізації успішність виконання діяльності починає визначатися ансамблем професійно важливих якостей, які роками “експлуатуються”. Окремі з них поступово трансформуються у професійно небажані якості.

5. Багаторічна виконання професійної діяльності не може постійно супроводжуватися її вдосконаленням і безперервним професійним розвитком особистості. Неминучі, нехай тимчасові, періоди стабілізації.

6. Сензитивними періодами освіти професійних деформацій є кризи професійного становлення особистості. Ці зміни активізують процес утворення професійних деформацій [1].

Також Е.Ф. Зеєр визначив наступні психологічні детермінанти деформацій особистості:

1. Передумови розвитку професійних деформацій знаходяться вже в мотивах вибору професії.

2. Пусковим механізмом деформації стають очікування на стадії входження в самостійне професійне життя.

3. У процесі виконання професійної діяльності фахівець повторює одні й ті ж дії та операції. Настає момент, коли професійне

несвідоме перетворюється на стереотипи мислення, поведінки і діяльності.

4. До психологічних детермінант професійних деформацій відносяться різні форми психологічного захисту.

5. Розвитку професійних деформацій сприяє емоційна напруженість професійної праці.

6. На стадії професіоналізації у міру становлення індивідуального стилю діяльності знижується рівень професійної активності особистості, виникають умови для стагнації професійного розвитку.

7. На розвиток деформацій фахівця великий вплив робить зниження рівня його інтелекту.

8. Деформації зумовлені рівнем освіти та професіоналізму (залежить від соціально-професійних установок, індивідуально-психологічних особливостей, емоційно-вольових характеристик).

9. Факторами, що ініціювали розвиток професійних деформацій, є різні акцентуації характеру особистості.

10. Вікові зміни.

Аналізуючи вище викладене є можливим вказати, що на глибинному рівні деформаційні зміни вражають всю структуру особистості, яка потрапляє у цілковиту залежність від професійної сфери. Професійні риси перетворюються на свою протилежність, зникають внутрішні бар'єри до суб'єктивного тлумачення поведінки, перенесення стилю професійної діяльності на позаслужбові сфери. Так на середньому рівні деформованості відбуваються зриви діяльності. Вони пояснюються працівником як випадковість, невдача, несприятливий збіг обставин. Для глибинного рівня деформованості показові серйозні помилки, що постають на тлі загального професійного “благополуччя”. Вони пояснюються працівником як незрозумілі для нього самого. Що стосується початкового рівня, то він найчастіше не справляє помітного негативного впливу на діяльність. Це пов'язано з тим, що професійна деформація на початковому рівні може виконувати функцію психологічного захисту особистості від негативних чинників діяльності. Такий захист полягає у зниженні гостроти сприйняття, усвідомлення та переживання даних чинників до рівня звичних, які не травмують психіку працівника. Він також виявляється у

швидкому, психологічно безболісному перенесенні власне професійних дій на обслуговуючі, позаслужбові та навпаки.

С.П. Безносос, на основі принципу обмеженої ресурсності кожного працівника як загального чинника професійної деформації довів, що в діяльності людина функціонує лише як носій діяльнісних норм. Особистісні ж морально-етичні норми та властивості проявляються в інших просторах життя. Наслідком впливу цього принципу на людину є обов'язковість лише суб'єкт-предметного ставлення працівника до всіх моментів своєї праці. Ці два типи норм несуть відповідальність і мають регулювати життєдіяльність людини в різних підпросторах буття й між ними можуть бути істотні суперечності. Змішання і перенесення регулятивних функцій цих норм в інші, невластиві їм сфери є прояв професійної деформації. Процеси узгодження, боротьби, конфлікту суперечливих змістів норм професійної етики і деонтології, з одного боку, і діяльнісних норм – з іншого, вимагають особливих здібностей від цілісної індивідуальності і пов'язані з великими витратами нервово-психічних ресурсів. Цей психологічний механізм пояснює сутність впливу професійних якостей людини на зміст і форму особистісних властивостей та їх прояв у невідповідних сферах буття. Автор зазначає:

– принципово неможливо реалізувати так звані суб'єкт-суб'єктні відносини в професійних актах взаємодії;

– у якості засобу пізнання сутності професійної деформації доцільним є визначення рівня використання особливої професійної мови;

– в будь-якій професійній праці присутні не випадкові, а закономірні психологічні відмінності, що є причиною професійної деформації;

– існують правила адекватного пошуку та визначення типового предмету праці, які властиві досліджуваній професії (обов'язковість аналізу засобів праці, їх матеріальність, обмеженість предметів у конкретній професії, їх типовість для окремої спеціальності, обов'язковість операцій над ними). Особливу увагу необхідно звертати на таку категорію інструментів діяльності, як знакові, мовні, понятійно-розумові та психотехнічні засоби,

які обслуговують даний вид праці і змушують професіонала довгий час жити в їх специфічній логіці;

– існує особливий тип професій, представники яких змушені здійснювати маніпуляції над “не нормальними” людьми. Сутність професійної деформації особистості в цьому аспекті полягає в перенесенні чужої логіки існування з професійної сфери в області життя особистості;

– відмінності між загальними нормами моральності, індивідуальними нормами трудової моралі і специфічними нормами професійної етики полягають в ступені їх абстрактності / конкретності. Необхідність їх співставлення з особливостями різних життєвих, службових і професійних ситуацій вимагає ґрунтовної розумової підготовки людини;

– сутністю психологічного механізму професійної деформації є процеси узгодження, боротьби, конфлікту між суб'єктом і особистістю з приводу протиріч між різними нормами у свідомості індивідуальності і їх додатком до ситуацій різного типу [3].

Доцільним є аналіз ознак професійної деформації, що дозволить поглибити рівень розуміння цього явища. Так, Б.М. Новіков виділяє та описує перелік ознак за допомогою понять “соціальні відхилення” і “делінквентна поведінка” [4, с. 18]. Інші в якості підстави та критерію класифікації використовують поняття глибини та широти деформованості особистості, ступеню стійкості проявів та швидкість настання професійної деформації.

Розглядаючи параметри професійної деформації особистості, попередньо можна виділити наступні характеристики. Вплив військово-професійної діяльності на особистість можна оцінити насамперед через її модальність (позитивний чи негативний вплив). Відомо, що сама по собі праця має нейтральні властивості щодо результатів впливу на особистість працівника. Вона здатна робити позитивний вплив на людину, формувати благородне ставлення до праці, колективу, виховувати духовні потреби, світогляд, удосконалювати професійні навички, вміння, досвід, в цілому формувати особистість. При цьому, ця ж діяльність може викликати процеси деструкції особистості.

Серед параметрів професійної деформації можна виділити таку кількісну характеристику, як ступінь або рівень деформованості особистості – глобальну чи парціальну. Якщо спочатку може змінюватися тільки частина психіки, що відіб'ється на таких психічних процесах, як сприйняття, увага, відчуття то згодом деформація може приймати глобальні розміри, входити у сферу суб'єктивних відносин особистості, її світогляд. Якщо на перших етапах деформації легко запобігати негативним наслідкам, то пізніше це робити стає важче. Зокрема, однією з найбільш крайніх форм професійної деформації можна вважати суто формальний, функціональний підхід до людей.

Професійна деформація особистості може відрізнятися за ступенем стійкості – тимчасова (випадкова) або постійна (закономірна). Так, ознакою професійної деформації особистості можна вважати невинуватене епізодичне використання специфічного жаргону або характерної жестикуляції у побутових ситуаціях [3, с. 31].

Деякі дослідники оцінюють та аналізують феномен професійної деформації за допомогою поняття “норма” і відповідного відхилення від неї. Так М.Л. Гранат [5] виділяє поняття “соціальна норма”, в яку входять, насамперед, правові та моральні норми. Він пов'язує з цим поняття нормотипу особистості, яка буде образ життя відповідно з соціальними нормами, і поняття психічної норми. Відхилення від тієї чи іншої норми – це завжди поведінка особистості, що не відповідає обом нормам – і соціальній, і психічній. Він поділяє відхилення, зокрема, осіб, професійних злочинців, засуджених до позбавлення волі, з таких підстав:

- зміст відносин (якщо відхилення від моральної норми, то це аморальна поведінка, якщо від правової – злочин);
- ступінь стійкості (випадкові-стійкі);
- обсяг і широта деструкції особистості (глобальні-часткові);
- ступінь прояву (виразні-акцентуаційні).

У визначенні сутності професійної деформації особистості важливе місце займають причини. Під причиною професійної деформації С.П. Безсонов, В.С. Медведев та ін. розуміють ту найближчу підставу, спираючись на яку,

можна пояснити сутність даного феномена і згодом керувати ним, ліквідуючи цю причину [5-8]. Пошук причин будь-якого явища багато в чому залежить від вибору певного наукового підходу, тієї чи іншої теорії, концептуальної схеми, за допомогою яких дослідник намагається розібратися в що відбувається. Причинами професійної деформації можуть бути неправильно зрозумілий зміст ролі її носієм, розбіжність між суб'єктивним розумінням (або прийняттям) ролі виконавцями і соціальними ролями оточуючих людей.

Р.М. Грановська, обговорюючи причини професійної деформації, що характер деформації може визначатися не лише особливостями професії, а й високе посадове становище. Керівний працівник, постійно віддає накази, схильний до небезпеки виникнення почуття переваги, зверхності, несамокритичності, відсутності почуття гумору і розуміння жартів на свою адресу; зникає простота у спілкуванні, з'являється пихатість. Адміністративна діяльність, суворість прихильність до правил і розпорядку, сприяє загальному збіднінню їх емоційної сфери, формалізму, сухості в особистих взаєминах” [9, с. 62].

Р. Конечний і М. Боухал визначаючи причини професійних деформацій керівників зазначають: “Схильність до професійної деформації особливо часто спостерігається у певних професій, представники яких мають майже не контрольовану і не обмежену владу. Від рішень і волі цих людей залежить гідність, існування, свобода і навіть здоров'я і життя інших людей, як це буває, наприклад, у вчителів, суддів, військовослужбовців, працівників держбезпеки, а також медичних працівників. Володіння владою призводить до громадської та психічної деформації особливо в тих випадках, коли відсутні дієві зворотні зв'язки – громадський контроль, критика і можливість позбавити носія деформації влади” [10, с. 253 – 254].

Такий короткий перелік причин професійної деформації, з аналізу якого можна наочно переконалися, по-перше, в тому, що серед причин називаються самі різні за своєю природою фактори – економічні, політичні, соціальні, правові, організаційні, педагогічні, психологічні. По-друге, автори, намагаючись пояснити настільки складне явище, як професійну

Питання психології

деформація, явно чи неявно використовують різні теоретичні підходи, концептуальні схеми і понятійні засоби. Портрет, стало майже загальновізним, що одним з факторів професійної деформації є специфіка діяльності суб'єкта. У літературі, присвяченій цьому феномену, традиційно приділяється нерівномірною увагою по відношенню до різних професій. Вважається, що одні професії несуть в собі більше небезпек професійної деформації, а інші – менше.

Таким чином, аналіз концептуальних підходів дав змогу визначити основні детермінанти професійних деформацій фахівця. Головним чинником, ключовою детермінантою розвитку деструкцій є сама професійна діяльність на її тлі розвиваються стереотипи мислення і діяльності, соціальні стереотипи поведінки, окремі форми психологічного захисту: раціоналізація,

проекція, відчуження, заміщення, ідентифікація.

Утворення деформацій ініціюється професійною стагнацією фахівця, а також акцентуацією рис характеру. Кожна професія має свій ансамбль професійних деформацій.

Військово-професійна діяльність через свої особливості має всі ознаки для визначення її як особливо небезпечної щодо формування професійних деформацій офіцерського складу. Необхідна ґрунтовна робота військових психологів, щодо попередження, вчасного діагностування та корегування цих особистісних деструкцій.

У подальших дослідженнях необхідним є визначення критеріїв та показників професійної деформованості офіцерів, дослідження причин та форм прояву професійних деформацій військовослужбовців, обґрунтування діагностичного, корективного апарату.

Література

1. Зеер Э.Ф. Психологические факторы профессиональной деформации. / Зеер Эвальд Фридрихович. // Научный журнал: Элитариум. Социальная психология, Управление персоналом (HR). Режим доступа: – http://www.elitarium.ru/2008/07/28/factory_professionalnoj_deformacii.html.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
3. Безносков С.П. Профессиональная деформация личности. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
4. Новиков Б.Д. Психологические особенности возникновения профессиональной деформации сотрудников исправительно-трудовых учреждений / Автореф. дис... канд. психол. наук. Тверь, 1993. – 25 с.
5. Гранат Н. Л. О влиянии профессиональных языковых и речевых шаблонов в мышлении следователя // Материалы III Всесоюзного симпозиума по психолингвистике. М., 1970. С. 52-57.
6. Александров Ю.В. Професійна деформація співробітників органів внутрішніх справ і шляхи її корекції / Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.06 / Ю.В. Александров; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 18 с.
7. Борисова С.Е. Профессиональная деформация сотрудников милиции и ее личностные детерминанты: Автореф. дис. канд психол. наук. – М., 1998. – 21 с.
8. Медведев В. С. Проблемы професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти). Монографія. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1996. – 192 с.
9. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. Л.: ЛГУ, 1984. – 186 с.
10. Конечный Р., Боухал Я. Психология в медицине. М.: Прага, 1983. – 405 с.